

Магъамматшапи Минатуллаев

АБУСУПИЯН АПЕНДИ- УЬММЕТНИ БЕРЕКЕТИ

Магомедшапи Акаевич Минатуллаев

Абусупиян Апенди –

уъмметни берекети

Текст предоставлен правообладателем

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=8671588

Шейх Абусупьян – один из столпов: Издательский дом «Эпоха»;

Махачкала; 2013

Аннотация

Книга об известном ученом-арабисте Абусупьяне Акаеве. Абусупьян Акаев – просветитель, общественный деятель, ученый-арабист, поэт. Был сторонником новометодной системы мусульманского образования. Он одним из первых в Дагестане открыл школу, где помимо других предметов преподавал географию, историю и естествознание. Был инициатором организации издательского дела в Дагестане. По его совету М.-М.Мавраев открыл первую исламскую типографию в Дагестане. В начале XX века он вместе с М.-М.Мавраевым и Исмаилом из с. Шулани изучали издательское дело в Бахчисарае у И.Гаспринского. В 1925-1928 гг. Абусупьян Акаев был главным редактором журнала "Байан ал-хакаик". В 1929 году был осужден и сослан в Котласские лагеря на Севере, где и скончался в 1931 году. Автор большого количества работ по исламу и литературе на арабском и кумыкском языках. После его ареста практически вся

его библиотека была уничтожена. Его оставшиеся труды известны специалистам только благодаря тому, что были изданы или...

Содержание

Алим – элге муаллим	5
Абусупиян Акаев	7
Баш сөз	12
Бизин Абусупиян	23
Аман туругъуз	36
Конец ознакомительного фрагмента.	39

Минатуллаев Магомедшапи Абусупиян Апенди – уымметни берекети

*Магъаматшапи деген – Миллетини уланы,
Умметине багъышлап, Язгъан-тизген буланы.*

Алим – Элге муаллим

Къайсы буса да бир вилаятны илму – маърипат ягъындан болду, оъзге ягъында болду оърленмеги, алдынгерли болмагъы – эки зат буландыр: Аввалгъынчысы, ав зунда болду, къолунда болду, гъюнери бар гишилер оъз вилаятын оърлендирмек учун ялкъмай – талмай къайгъы этип ай ланмакъдыр. Экинчиси, оъзге халкъ да шол къайгъы этип айланагъанланы къый ынын зая этмей, хадирин билип, тийишли баракалласын бермекдир.

***

Бу дюнья аз затдыр. Гъеч сонг дин къардашларыны арасында къалагъан бир сама яхшылыкъ болмай оълюп гетмекни талайсызлыкъдан саналмалыдыр.

Абусупиян Апенди

Абусупиян Акаев (Арсланбеков)

(1872-1931й.)

Аты янгыз Дагыстангъа тюгюл, сав лай бусурман уым-метге малим, машгъур алимибиз Абусупиян Акаев 1872-нчи йыл 8-нчи декабрде (гъижрат (ислам динни рузнамасы) булан 1289-нчу йыл ны шаввал айыны 7-синде) Темир-Хан-Шура округну Тёбен Къазаныш юртунд Акай къадини ағыллю-сонде туvgъан. Ата юртунда яхшы билим алгъандан сонг, ол Дагыстанда ва ондан тышда бир нече ерлерде хыйлы йылланы узагъында бел гили алимлени алдында билим алывун давамлашдырып, дин ва дюнья (табии, техника) илмуланы тюрлю-тюрлю тар макъларында терен, мугъкам билимлеге ес болгъан.

ХХ-нчы асрунда ону Бахчисарайгъа (Кырым), Къазан якъында (Тата стан), Тюркиягъа, Мисриге (Египет) этген сапарлары билимлерин дагыдан-дагы артдырмагъа, ярыкъландырывчу ёлну мекенли күйде танглап, шо ёлда къатты токъташып, белбюгюп арымай-талмай къаныгъывлу чалышмагъа гюч-къуват, демек, илгъам-ругъ берген.

Абусупиян – язывчы, шаир, ярыкълан дырывчы, жамият

чалышывчу, таржума чы; билим берив, адабият ва маданият тармакъланы тюз ёлгъа бургъан-салгъан философ; журналист, публицист, рефор матор, демократ, гуманист. Миллетеңиз ни ва уымметибизни милли гысингин ва та рихи эсин уятын гъакъылбай.

Ол Дагыстанда, гъатта савлай Темир къазыкъ Кавказда яшланы охутувда би ринчилей янгы къайдаланы къоллагъан. Ингдеси, биринчилей ону башында Шу рада (гъали Буйнакск) милли басмахана къурма герек деген ой туруп, къан-тер болуп айланып, къурдашы М. Мавраев булан бирче шо сигърулу оюн яшавгъа чыгъарып, биринчилей дагыстанлыла ны, гъатта Дагыстандан тышдагъы бир бир бусурман халкъланы да къолларына ана тиллеринде чыкъыган китапланы, эки аягъыны этин ашап дегенлей, исси иссилей туттурғъан.

Сонг да, А. Акаев биринчилей кёп мил летли Дагыстанны шартларында эки ва кёп тилли сёзлюклени тизмекни айрыча агъамияты барны сезип-гыс этип, дёрт, беш, алты, етти тилли сёзлюклени тизген ва гъар гезик къошумлукълар эте туруп, оланы бир нече керен къайтып-къайтып чыгъарғъан.

О заман къумукъ тилде чыгъагъан «Мусават» деген биринчи газетибизни, «Баян ул-хакаик» деген Дагыстанда би ринчилей арап тилде чыгъагъан журналны редактору, аварланы биринчи «Xlatlyulел чагли» («Ишчи халкъ») газети ни редактору да болғъан. Олардан къайры да къумукъ тилде биринчи алифба ны (бук варь), биринчи охутув-методика

китапны ва оъзю язып, Дагъыстанда би ринчилей арап тилни грамматикасын чыгъар гъан. Абусупиян Дагъыстанда кёп тиллени билеген биринчи полиглот да болгъан. Ол ана тилин йимик билеген, оъ зюню бир-бир асарларын да язгъан арап, фарс, азербайжан тиллерден къайры авар, дарги, лак, мычыгъыш, тат, орус, тюрк, татар, тиллени де билем, сонг да, бир нече тиллени де английскай болгъан.

Муна гёресиз биринчилей, биринчи де ген сёзлер мунда нече керен къоллана-та крарлана. Дагъысын айтмагъанда, янгыз шу сиптечиликлери, жагъчылыкълары гъаракатчылыкълары ону гъакъында кёп зат айтмаймы?!

1902–1928-нчи йылларда ол басма дан 40-дан да артыкъ китап чыгъаргъан. О китапланы, демек, А. Акаевни яратыв чулугъуну-асарларыны гъакъында артгъа таба айтыланагъангъа, мунда оланы уъ стюнде айрыча токътамай, оътиоп къал макъ оравлудур деп ойлашаман.

Бусурман уълкелерде Абусупиян генг күйде белгили болгъан. Египетни, Тюр кияны, Иранны ва олай башгъа эллени газетлери ону гъакъында оъз девюрю ню гъар тюрлю яндан бек билимли адамы деп язып тургъанлар. Белгили арап алимлер Сайд Мугъаммад Рашид Риза, Рафикъ-бек Ал Азм, академик-турколог А.Н. Кононов, Баку университетни профессору Бекир Чобан-заде ва башгъа кёп алимлер, язывчулар, шаирлер огъар лап оър даражада къыймат бергенлер.

Ону замандашлары дагъыстанлы алимлер Али Каяев, Ис-

маил Шамгодин ский шагъатлыкъ этегенине гёре, шайых Абусупиянны оыз китапханасы Дагыы станда лап да уллу китапхана болгъан.

1929-нчу йылны июнь айында Абусу пиян бир гунагъызы айыпландып, къагъ рулу Темиркъазыкъыга сюргүон этилген, шонда ГУЛАГ-ны лагерлерини авур шарт ларында савлугъун тас этип, негъакъ зая болуп, 59 йыл чагында чакъызы ге-чинген.

Революцияны вакътисинде социалист леге, большевиклөгө – совет гъакимлиги ни аякъыга турувuna неге кёмек этдинг деген соравгъа А. Акаев: «Олар айтагъан асил муратлагъа, «Жумгъурият!» (азат лыкъ), «Мусават!» (тengлик) деген бал дан да татли сёзлерине-чакъырывларына инангъан эдим. О заман олар дин юрю тювню эркинлигин къояжакъбыз дей эдилер. Совет гъакимлиги токъташды рылгъанда, олар дин чалышывчулагъа ругъанилеге къатты күйде гъужум этмеге башлагъанда, олардан бек гёнгюм чыгъ ып, тирсеклеримни хабардай гъалгъа тюшдюм. Инкъылапны (революция) арты шулай болагъанны билген бусам, янын тутма тюгюл, терси-не, олагъа къаршы иш гёрежек эдим. Ялгъан булан гелген сонг, олар ялгъаны башына яв-душман болуп, тозулуп да гетежек. Дюньяны тарихине гёз къаратсакъ, шолай хыйлы ханлыкъ лар, пачалыкълар тозула туруп гетген дюньядыр бу», – деп жавап бере болгъан. 1960-нchy йыл, А.Акаев пачалыкъ къу румланы янындан негъакъ такъсырлан гъан деп токъташдырылып, тол лу күйде реабилитация этилинген.

Aεmop

Баш сёз

Дагыстанны ва савлай Темиркъазыкъ Кавказны инг бырынгъы халкъларындан бири гысапланагъан къумукъ халкъны къумукълугъун, ону барлыгъын-менли гин ва маданиятин дюньягъа малим этмек учун бары гючюн салып талпынгъан, эри нивню билмей дегенлей чалышгъан эре вюллю адамларыбыздан гёrmеклиси уллу Къазаныш юртдан чыкъгъан машгъур алим Абусупиян болгъан. Дагыстанны топурагъында миналы тиллерде язылгъан китапланы басып чыгъармакъны баш лагъан, мунда биринчи милли басмахана ны къурдуруп ишлетмекни сиптечиси бол гъан адам да о болгъан. Дагыстанлылар, оланы арасында къумукълар да, муслиман болгъандан берли, арап язывну къоллап китаплар охумагъя ва язмагъя башлагъан сонг, о язывда яратылып басылгъан асар ланы кёбюсю пайы да Абусупиянны аты ва гьаркаты булан байлавлу.

Абусупиян 1902-1928-нчи йылланы арасында санаву къыркъында ювукъ ай рыча китап онгарып чыгъаргъан. Бусада, бир-бир къолайсыз гелген себеплеге гёре, ону китаплары шо 1928-нчи йылдан сонг, лап 1991-нчи йыл болгъунча, дагыы ба сылып чыгъартылмай турду. Муна гъали артдагъы бир нече йылларда сияsat-по литика гъаллар алышынып ва ону этген ишлерине багъя береген күйлер бираз да онг болуп, нечик алай да, ону айры-айры китаплары янгыдан арап

(ажам) языв булан ва къумукълар гъали кёбюсю гъалда къол-
лайгъан орус (кирил) гъарпларына гёчюрюлюп де чыгъары-
лып турат.

Олардан инг уллу оылчевдегиси – «Пай хаммарны ёлу бу-
лан» деген ат бу лан 1992 нчи ва 1997-нчи йылларда Магъ-
ачкъалада басылгъан, асарланы жыйымы гъисапда эки айры
китап этилип чыкъыганы болду.

Къумукъ элни, Дагъыстанны кёгүндө балкъыгъан шавла-
лы юлдузлардан инг де гёрмеклиси болгъан алим, жамият ча-
лы шывчу, шаир ва язывчу Абусупи ян Ака евни (о оязю-
ню фамилиясын бир-бирде «Арсланбеков» деп де юрютген)
яшав ва яратывчулукъ ёллары, байлавлукълары гъакъында,
ону 135 йыллыгъына багышталап, газетни имканлыкъларына
да бойсынып къысгъача буса да, эсгермекни тишишли гёре-
мен. Бу маънада толулукъ излейген адам, бизин алъякъда ба-
сып чыгъаргъан айры-айры макъалалары бызгъа ва айрокъ-
да Солтанмурат Акъби евни, Абдулкъадир Абдуллатиповну,
Са лав Алиевни, Забит Акъавовну, Амирхан Исаевни, Ма-
гъаммат Абдуллаевни, Бекир Чобанзадени ва башгъаларыны
илму-ах тарыв ишлерине къарамакъны таклиф этмеге ярай.
Ондан къайры да, 1992-нчи йылда Россияны Илмулар акаде-
миясыны Дагъыстан Илму маркези Магъачкъалада орус тил-
де чыгъаргъан «Абусупиян Ака евни адабият ва илму вары-
слиги» деген макъалаланы жыйым китабында да кёп ва тюр-
лю маълуматлар тапма болагъанын эс герип къояйыкъ.

Уллу алим Абусупиян Акаев 1872-нчи йылны 8-нчи де-

кабринде (гыжрат булан: 1289-нчу йылны шаввал айыны 7-синде) тувгъанлыгъы гъакъында ону атасы Акай къади арап тилде язып къойгъан кагъ ызлар гъали де сакъланып бар. Атасыны терен гъакъыллы ёл гёрсетивлери булан, уъч де агъа-ини – Абулхайыр, Абуюсуп ва Абусупиян – заманына гёре яхшы билим алгъанлар. Эки де агъасын абур лу ругъанилил ишлеге башгъа юртлагъа чакъырып, олар гёчюп гетип, Абулхай ыр – Гъелиде, Абуюсуп да Халимбекавул да ишлей туруп, о юртларда къалып да къалгъанлар ва гечингенде онда гёмюл генлер. Гъелилилени ва халимбекавуллу ланы эслилерини эсинде олар даймликге къалгъанлар, оланы уллу абур булан гъа ли буссагъатда да эсгерелер.

Акай къадини гиччи авлети Абусупи ян айрокъда илмугъа, динге бек амракъ болуп оьсген. Атасы ва агъалары йимик ругъанилил ишлерде болмаса да, о динни къатты кюйде тутмагъа, динни кюрчюле ринден ва арапча Къуръанны уйретивден устазны даражасында дарслар юрютмеге, динге бағышлангъан масъалалагъа гёре оъзю кёп-кёп китаплар язмагъа да бажар гъан. Абусупиян язып чыгъаргъан бары да китапланы яртысындан да кёбюсю динге бағышлангъанлыкъыны айтып къойсакъ да, сёзлери бизге мекенли далил болуп токътажакъ. Бу тармакъдагы ону билим даражасына герти мюкюрлюк этип, халкъ огъар «шайых» ва «апенди» деген абурлу атланы берип эсгерегени де негъакъ тюгюл. Абусупи ян ата юрту Тёбен Къазаныш да охугъан, сонг буса Жюнгүтейде, Темир ханшурада, Таргъуда, Согъратда, Къаргъа лы-

да (Оренбургну ювугъунда) охувларын, билим алывун да вамлашдыргъан, тюр лю-тюрлю илмулардан яхшы күйде пай алгъан. XX асруну аввалгъы йылларын да ол Татарстангъя, Тюркиягъя, Мисриге (Египетге), Кырымгъа этген сапарлары огъар касбу билим алмагъя, ярыкъланды рывчулукъ ёлун мекенли күйде танглап, о ёлда токъташмагъя, касбу билимин арт дырмагъя хыйлы болушлукъ этген. Ону булан бирчеде, о хыйлы тиллени билмеге бажаргъан: оъз ана тилин төренден бил генден къайры, татарча, истамбул-тюрк че, азербайжанча, арапча, фарсча, орусча, аварча да билген. Амма дюньяны къай сы тилинден де, оъзю къумукъ тилни инг арив, гелишли ва бай гёрген.

Абусупиян Акаевни асарларыны ич маънасы илмуну ва адабиятны тюрлю тюрлю тармакъларындан баш ала. О са ялы ол энциклопедист алимлерден гы саплана. Мисал учун, къумукъ тилде язылгъан **«Иршаду-с-сибъян»** – яшлагъя арап гъарпланы ва охувну-язывну уй ретивге багышлангъан китабы, **«Илму гъисап»** – математиканы уйретеген къайдалар ва масъалалар; **«Къылышкъ китап»**, **«Гъатамтайны хабары»**, **«Юз элли суаллы Маликаны хабары»** ва оъзге гиччи хабар лар – яшланы ва гъар муслуманны да асил хасиятлы этип тарбиялавну гъакъында языл гъан бек къужурлу асарлары; **«Вилая тыма савгъат»** – пайхаммарланы тарихин ден, географиядан ва арап грамматикадан маълуматлар; **«Он эки йыллыкъ рузна ма»** – юрт хозяйствону тармакъында загъ мат тёгегенлер учун пайдалы гёrsетивлер, **«Юз**

йыллыкъ тынч рузнама» – бусурман календар ва дюнья илмулардан тюрлю тюрлю маълу матлар, гъар гюнлюк яшавда пайдалы болагъан насыгъатлар, **«Гъавият ал-усул»** – логика илмудан язгъан китабы;

«Суллам ал-лисан» – арапча, къумукъча, аварча, орусча (дёрт тюрлю тилде) сёзлюк, **«Гъазир дарман»** – медицинадан маълу матлар; **«Фазлакатул фараид»** ва **«Ажам парализ»** – варисликге къалгъан малны тюз күйде пайлавгъа бағышлангъан китабы; **«Тажвид», «Гиччи тажвид»** ва **«Уллу таж вид»** – арап тилни грамматикасы; **«Сафи натун нажат», «Василатун нажат», «Уллу Мухтасар», «Гиччи Мухтасар», «Иман ислам», «Янгы мавлет», «Назмуккарам», «Дуа мажмуть», «Гъайъат ал-исламийя», «Китаб фи илмилкалам», «Ал-бургъай ул-къатиъ фи исбат ис-саний», «Амии тазаны таржумасы», «Арапча дуаланы таржумасы»** – булар ислам динни масъ алала-рына бағышлангъан китаплары; **«Аллугъат ас-сиясия»** – жамият ва политика терминлени сёзлюгю, **«Ал-хидмат ул-машкура фи-л-лугъат ил-машгъура»** - тюрк ва къумукъ тиллеге ят тиллерден гелген сёзлени англатагъан китабы, **«Тил масъаласы»** – къумукъ тилге бағыш лангъан бек агъамиятлы макъаласы, **«Ал Ламъа ад-дурийя фи тарих ал-гъурийя»** – Дағыстанда инкъылапны ва ватандаш давну де-вирюню тарихинден, **«Мажмуть ул-ашъар ал-ажамийят»** – къумукъ халкъ авуз яратывчулугъундан ва адабиятдан то-плангъан асарланы жыйымы, **«Мажмуть ул-манзумат ал-**

ажамийят» – къумукъ ва оызге дагъыстанлы шаирлер супучулукъ гъа, бусурман динге багъышлап язгъан на змуларыны-тюрклерини жыйымы ва олай да оызге асарлары ва китаплары.

Абусупиян гүонтувуш ва оызге халкъ лагъа генг күйде белгили ва айрокъда сююмлю классика асарланы да къумукъ тилге таржума этген, мисал учун, «Да гыр-Зугъра», «Юсуп алайғын ссалам», «Бозийгит», «Къасыдат ал-Бурда», «Тоту нама», «Калила ва Димна».

«Лайла-Мажнунну» буса о Дагъыстан да арап тилде чыгъаргъан. Айтылгъан рус масалчы-شاир И. Крыловну бир–бир ма салларын да ол бек уллу усталыкъ булан ана тилине гёчюрген. Инкъылапчыланы «Интернационал» деген белги ли халкъа ра гимнин де Абусупиян бириңчилерден болуп къумукъ тилге гёчюрме де гёчю рюп, 1920-нчы йыл басмадан чыгъаргъан.

Ватандаш давну йылларында Абусу пиян, аты айтылгъан инкъылапчылар Жалал Къоркъмасов, Солтансайит Къазбеков, Нугъай ва Зайнабиг Батырмур заевлер, Магъач Дахадаев, Нажмутдин Самурский ва оызгелери булан, айрокъда социалистлер булан бирче иш гёргенли ги, олагъа ян тутгъанлыгъы да, архив лерде сакъланагъан документлерден таба бизге белгили. 1917-нчи йылда Россияда болгъан Февраль инкъылабы огъар ай рыча уллу таъсир эте. О заман, гертилей де, демократияны ва азатлыкъны таза күй де эшмеге башлагъан, юреклеге ил гъам береген, янгы чыгъып билинген та

маша ели, ону хыйлы-хыйлы татли умут ларын-хыялларын уятгъан. Тек нетерсен, янгы тувуп турагъан Февраль инкъылапны тийишли натижалагъя, гёз алгъя тутулгъан умутларына етишмеге, ону та ман чакъы бишмеге къоймагъянлар: бир нече айдан, шо йылны октябрь айында большевик тайпаланы уллу алгъасавлу гъаракаты булан Россияны янгы къуру луп турагъан демократ гъукуматы чёкмеге борчлу бола, уълкеде «Уллу Октябрь инкъылапны» толпаны гъакимлик сюрме башлай. А.Акаев большевиклөгө де инана, шолар сама пача гъукуматны еринде янгы бир адилли пачалыкъ къуар болгъай деп умут эте. О Совет гъукуматны къаарарла рын якълай, оланы яшавгъа чыгъармакъ учун гъакъ юрекден болушлукъ эте.

1927-нчи йылда ону редакторлугъу ну тюбюнде арап тилдө чыгъарылагъан «Баян ул-гъакъаикъ» («Гертиликинанглатыв») деген дин журналны бир номерин де ол: «Биз барыбыз да Совет социалист гъукуматгъя, бизин гъакъылыбызгъа оюбузгъа ва гъар-бир ишибизге-гъарака тыбызгъа эркинлик бергени учун, огъар уллу баракалла этмеге герекбиз», – деп яза. О дагъыстанлы социалистлер авар тилде чыгъарагъан «Х1алт1улел чаг1и» («Ишчи халкъ») деген газетни редактору болуп да гъаракатчылыкъ гёрсете. Болса болсун, айрокъда 1927-1929-нчу йыллардан ту туп, уълкеде уллу питне, сонг нече де бек къайгъырма тюшежек хаталы иш башла на: динге къуллукъ этген адамланы атеистлер, айрокъда коммунистлер, бириң де къоймайлыш сибирип-ялап дегенлей, олар

дан бирлерин, Совет гъукумат гъа ян бол гъан буса да къара-
май, сермеп-чырмап йыракъ сибирлеге, сюргүнлөгө йибере-
лер. Оланы арасына къошуп, 10 йыллыкъ туснакъ деп гъукуму
да гесип, Дагъыстан гъа ва савлай муслиман эллөгө машгъур
алим, 59 йыллыкъ чагъындагы Абусупи янны да, къагърулу
сувукълары булан ай тылгъан Темиркъазыкъ крайдагы Кот-
лас бойлагъа йибергенлер. Муна бу болду янгы гъукуматны
огъар къайтарышгъа этеген «баракалласы»!

Совет девюрню башлапгъы йылларын да алим янгы гъуку-
матны пайдасына не чакъы чалышса да, тек озю герти ша-
ри атчы, ислам динни къуллукъчусу болгъан ва шо кюонде,
къатты кюиде, тайышмай лы да къалгъан. Янгы гъакимлик-
ни за манында атеистлер юрютген аллагъызыз лыкъыча чакъ-
ырывларын намуслу кюиде гери ургъан ва о тайпалагъа бир
заманда да рази болмагъан. Абусупиян Совет па чалыкъны
ичинде яшайгъан муслиман халкълар шариатны законларын
юрут меге герек деп айтып ва язып да юрюген.

Тарихчи Адилгерей Гъажиев гелти реген маълуматлагы-
гёре, революция ны ва ватандаш давну йылларында сен боль-
шевиклени неге якълагъансан деген соравгъа Абусупиян:
«Биз шо заманда социалистлени ва Совет гъакимлигини про-
граммасы булан бирдокъда таныш тюгюл эдик. Эгердим шо
заман социалистлени, Совет гъакимлигини герти програм-
масын биле болгъан бусам, мен бир заманда да социалистле-
ни якъламас эдим», – деп жавап берген.

1925–1928-нчи йылларда ону редактор лугъуну тюбюнде

арап тилде «Баян ул гъакъаикъ» деген Дагыстанны динчи-
ле рини-ругъанилерини журналы басылып чыгъып турған.
Шо йылларда Абусупи ян Дагыстанны гъар ерлеринде «Ди-
ни комитетлер» куурув ва оланы ишин юрю тюв гъаракатда
жагъчы ёлбашчылардан бириси болгъаны белгили. О коми-
тетле ни членлери халкъны арасында динни ро люн гётермек
учун, мадрасалар ва мактаплар къурмақъ учун, совет школа-
лаларда да динни-шариатны дарсларын юрютсөн учун, алла-
гызыз большевик тайпаланы динге къаршы ябушувун токъ-
татмакъ учун гъаракат эте болгъанлар, мекенлеш ген еслие-
ри де болмайгъан «колхоз» де ген къурумланы маңнасызлы-
гын олар алда нокъ да сезгенлер ва оланы къурмакъга да
къаршы чыкъгъанлар.

Абусупиян Акаевни динге ва дюнья яшавуна бакъгъан
якъдагы къаравла ры ону язгъан ва печатдан чыгъаргъан
асарларында да ачыкъ күйде герюнүп тура. Ай рокъда пуб-
лицистика жанрда язгъан макъалаларында («Имамлыкъыны
гъакъында», «Бир-эки сёз», «Жагыилле ге бир насигъат»,
«Давдан улан тувмас», «Къатынлар», «Муталимлер аз бол-
макъ», «Тынгла бир, не айта» ва оъзгелеринде) ва оъзюню гъ-
ар тюрлю китапларына язгъан баш сёзлеринде олар аян ан-
глашынагъан тил булан гёрсетилген. Дюньяны ичинде яшав
сюрген халкъланы арасында яйыл гъан нече тюр лю де ил-
мулар бар экенлик ни бизин анадаш халкъыбызгъа да ай-
тып ва язып билдириmek, гёрсетmek, анадаш миллетибизни
китап маданиятгъа та тындырып ювукълаш-дырмакъ, муна

бу – Уллу Ярықъландырывчуну ва Устазны гъаракатыны гёргемекли янларындан бири болуп токътай. Аслусу, Абусупиян олай тюрлю ва къужурлу илму лар булан та ныш этип, халкъыбызын билимли бол магъя, дюньяны ва ахыратны гъакъында гъар-бир яндан да ойлашмагъя-пикру лашмагъяча къыргъан.

Оъзюню жагълы гъаракатында Абусу пиян, муслиман улукелерде генг күйде белгили болгъан алимлер – къырымлы Исмайыл Гаспринский, мисрулу Мугъам мад Абдо ва Рашид Риза, татарлар Къа юм Насыри ва Шигъабутдин Маржани, дагъыстанлылардан къарабудагъентли Жамалутдин, дёргелили Назир, яхсайлы лар Манай Алибеков ва Адил Шамсутди нов, къазикъумукълу Али Каяев, чохлу Магъамматмирза Мавраев, табасаранлы Зиявутдин Курихи, акъушалы Алигъажи, тёбенжюнгютейли Юсуп къади, тёбен къазанышлылар Абдулбасыр гъажи, Мустапа къади, Агъарагым къади, бугленли Бадави къади ва хыйлы оъзгелери бу лан тыгъыс байлавлукъ тутуп чалышгъап.

Анадаш халкъын оър абурлу даража етишдирмек учун янын салып ял тапмай, оъмюрюн гъаракатда-жагълыкъ да оъттерген сыйлы адамыбыз Абусупи янны аты бир заманда да унутулмас, ону шавлалы юлдузу сёнмес деп инанаман. Амма ону оъзюне буса, даражасына, уллу лугъуна лайыкълы болгъан күйде, тий ишли күйде абурубузну мекенли күй де дайм де гёрсетмеге герекбиздир.

Гъасан Оразаев

Тарих, археология ва этнография

институтыну старший илму күүгүлүкчүсү.

Бизин Абусупиян

(Орусчадан таржума этген китапны автору)

Оъзюню китапларыны баш япырагъ ына Абусупиян Акаев гъарзи (белги) гъисапда: «Оъз халкъын кёп сюеген, Ал лагъны пактыр къулу, къазанышлы Акай къадини уланы», – деп яза болгъан. Абу супиянны бир яхшы негети болгъан – о да Дагыстан халкъланы культура ва билим даражасын шо ягъындан оъсген Европа халкъланы даражасы булан teng этмек.

Адамланы бир-нече наслулары учун Абусупиян адилликни, юрек тазалыкъны, таза адамлыкъны ва инсанлыкъны бир улгюсю йимик болуп къалгъан. Ол оъзюню заманында Дағыстан интеллигенцияны лап асил вакиллерини бири гъиса плана болгъан. Уллу ва орта наслуну кёп вакиллерини (сойсе олар ругъани тайпа дан яда свет интеллигенциядан болсун) Абусупиянгъя баш ийип, ирия болгъаны да негъакъ түгюлдюр. Ол язгъан кита плардагъы калималар авуздан-авузгъа айтылып, халкъгъа яйылгъан айтывлар, аталар сёзлери йимик къолланып турат.

А. Акаевни дюньягъа къаравунда яры къландырывчу къастлар лап уллу ерни тута. Халкъны англавлу этмек муратда ол къаныгъывлу күйде къасткъылгъан. Ол ругъанилени (динчилени) арасында биринчилей болуп, охуйгъанланы ол

инг алдын табии (дюнья) илмулагъа тюшюн дюрмеге герек деген ойгъа гелген. Шо мурат булан ярыкъландырывчу Акаев жагърафия, нуржум (астрономия) ил мулардан бир-нече китапланы басмадан чыгъаргъан. Гъар тюрлю болжаллагъа тизилген рузнамаланы арасында ол 100 йылгъа гёзлешдирген рузнама лап гёрге клилеринден гысаплана. Огъар нур жум ва нуржум география илмулардан баян лыкъ тептер деп айтмагъа ярай. Шонда адамгъа арив англашылагъан күйде арш дагъы дюньяланы, ювукъдагъы планета ланы ва юлдузланы гъакъында илмудан, йылны вакътилерини ва сапаргъа чыкъ гъанда юлдузлагъа къарап нечик ёл алма тарыкъыны гъакъында мугъкам баянлыкъ лар берилген. Ол аслу гъалда исламны талапларындан, ёлундан тайышмагъан күйде илму билимлени уллу даражада агъамияты барны англай болгъан. Культу рада артда къалгъанлыкъдан къутулмакъ ва халкъыны гъакъылын, англавун ярыкъ ландырмакъ учун, яшланы мактапларда охутувгъа артыкъ тергев бакъдыра. Неге тюгюл, шо заман бар дин мадрасалар за мангъа гёре таман чакъы къадарда илму берип битмейгенин ол англай болгъан.

Муаллимлик усталыгъы булангъы Абусупиянны гъакъын къатдагъы чалы шыву оъзюню табиатына ва маънасына гёре Л.Н. Толстойну педагогика уылгюсю не бек ошаш геле.

Абусупиян Акаев 1909-нчу йыл (Толстойну «азбукасына» ошайгъан күйде) «Иршад ассибиан» деген охув пособиени онгаргъан. Оъзюню янгы къайдалы шко ласында ишге кёп пайдасы тиеген күйде шону усталыкъ булан къоллап гел-

ген. Басмадан язылып чыкъгъан «Иршад ас сибиан» деген къумукъ азбука Дагъы станда кюю булан басмадан чыкъгъан охутув-методика пособие деп де санала. Шо къумукъ язывну багъасы ёкъ хазнасы деп де гысаплана. Педагогиканы яшав тарихине матап алгъанда буса, шону сав лай Дагъыстанны ойлчевюнде деп уллу агъамияты бар.

Шо вакътилерде Абусупиян савлай Темиркъазыкъ Кавказда биринчи дю няя илмуланы мактабын ачгъан. Абу супиянны уылгюсюне гёре ачылгъан шо мактапдагы охувлар межитлеге табиъ мактаплардагы ва тыш эллердеги охув ожакълардагы мердешли билим берив къайдадан эсе кёп башгъача болгъан. Мунда дарслар аслу гъалда охувчу яшлар булан teng ва эркин кюйде лакъыр этив ню къайдасы булан юрюле болгъан. Шону барышында яшлар язмагъя, охумагъя, гысап дарсгъя, исламны къанунлары на тюшюндюрюле болгъан. Тюзъ язывну къайдаларына уйретиле болгъан. Яшларны чагъына гёре англама тынч болар оыл чевлерде тарихден, жагърафиядан, нур жумдан маълуматлар да бериле болгъан. Сонг да яшлар арив хаттъя, назму языв гъя, къол булан соғыагъан саниятлагъя, сатыв-алывгъя да уйретиле бол гъан.

Ондан къайры да мунда яшлар телескоп гъя ва башгъя саниятлагъя, сатыв-алыв гъя да уйретиле бол гъан.

Абусупиян янгы къайдалы охутув ну оyzге бир-нече башгъалькъларын да айтып берген. Демек, яшланы олтуртуп, столну артында охутма герекни гъакъ ында чёнкген гъалда салкъын жабар да тюгюл, шанжалларда деп айтгъан.

«Охутувну мен сюеген къайдасын бирев лер ушатмай. Амма яшланы савлугъун негъакъ бузмай, олагъа онгайлыш болагъан күйде дарсланы ойтгерсе яхшы чы».

Абусупиян Акаев онгаргъан педагогика ва методика уылгюлени хыйлылары оyzлени маңнасын агъамиятын бусса гъатда да тас этмеген.

А. Акаевни идея варислигинде адамла ны къылыштырылган этип тарбиялавну масъ аласы гёrmекли ер тута. Шо ягъындан алгъанда ону «Къылыштырылган» уллу хазна да дюр. Шонда яхшы – не, яман – не лап аян күйде язылгъан...

Акаевни «Яшлагъа насыгъаттар» де ген поэмасы да къылыштырылган масъалалагъа багышлангъан. Жагыиллеге сөз багъыштай туруп, шонда Акаев булай яза: «Къарынны толтурмакъ ва кепи сюйген ни этмек яшавну баш маңнасы тюгюл экенини, билимли, илмулу болмакъ учун къасткъылыв ва шоланы иш уystюндегъакъытта къолламагъа билегенлик оyzюрнү оyzегидир. Шоланы кёмеклиги булан яшав гъалланы яхшы якыға алыш дырмагъа да бажарылар». Муна, шу кеп де Акаев билим ва тарбия беривнү ёлу булан жамият яшавну алыштырма ба жарылагъанына инана болгъан. Ол маш гъур бусурман ярыкъландырывчуда дюр. Акаев янгыз оyzюн башын ойлашып яшамагъан, жамиятны пайдасы гъакъ ында дайм гъай этген. «Янгыз оyz мурат ларына етишме къасткъылагъан ва шо вакъти халкъны гъайында бир къулагъы да ёкъ адам лап ярлы ва маңнисиз адам дыр» деп язгъан ол. Жамиятгъа пайдасы тиймейген жагыиллени ол емишсиз те-

рек булан тенг этген. Эсгерилген поэмасында ол: «Аллагъыны да унутмагъыз, ону алдын дагыы борчларыгъызын да янгылмай күтюгөз» деп насыгъат эте. Абусупиян Ака евни иманыны ойзюне хас сыпаты да бар. Ол илмугъа къыйышмайгъ-ан талапланы ва негъакъ къагърулукъын арек тебере. Акаевни къылыкъ сыпатлары гъакъында айта туруп, ол моллаланы эсги, алдынгъы англавлагъа къамалып турма къарайгъ ан, то-макълыкъ этеген, динни де ойз му ратларына етишмек учун къоллайгъан күйлерин танкъыт этегенин эсгерме тий ишли. Алим, ярыкъландырывчы, демократ, гуманист гъисапда Акаев газетлеге яшавну гъар тюрлю якъларына тиеген масъала-ланы гъакъында да бек маңналы макъалалар язгъан.

«Тангчолпан» деген газетде ол «Тиш тайпалар» деген ма-къала язып чыгъ аргъан, Шонда тиштайпалагъа билим бере-генлик Европа уълкелени ойсювюн чалтлашдыргъан аслу къ-урал экенни ай рыча бек тутуп эсгере. «Дарс беривню иши тюз күйде салынгъан санавсуз кёп къадарда школалар бар буса да, шолар, – деп яза ол, – ойз муратларына етишип бол-мас, эгер де ойсюп гелеген наслуну тарбиялавда гёрмекли ер-ни тутагъан къатын-къызланы тергесюз къойса, къа тынла-ны къарангылыкъда къюп, оланы мактаплардагы билим-лерден магърюм этсе». Абусупиян пикир этеген күйде къа-тынлагъа билим беривню жамиятны алгъа багъып ойсдорюв-ню ишинде кёп уллу агъамияты бар. «Европа уълкелерин де ер юзюндеги инсан урлукъын яртысын дан да кёп янын тута-гъан тиштайпаланы яшавдагыы агъамиятлы ролюн аста-аста

англама башлагъанлар, – деп эсгере ол оызюю макъаласында, ва тиштайпаланы жамият-политика тармакълардагы иш леге къуршама башлагъанлар».

Абусупиян Акаевни яратывчулугъу – о янгыз къумукълана тюгюл, оызге Дагъы стан халкъланы, шолай да Гюнтувш ва Европа якълардагы халкъланы мада ният варислигини демидир. Ол оыз асар ларында ва оызю гёчюрген поэзияда Им рул Кайсаны, Омар Хаямны, Кул Галини, Абдурагъман Жамини, Вагиф Физули ни, Пушкинни, Крыловну, Л. Толстойну, Йырчы Къазакъны, Эжен Потьени ва оызгелени классика асарларына да бир тюгюл, кёп чомулгъан. Шолар этген таъсирге та биъ болуп, Абусупиян оызю де макъала лар, назмудар язгъан ва башгъалар язгъан асарланы да таржума этген. Акаев мада ният варисликни уйренмек муратда зор ишлер этген. Халкъ авуз яратывчулугъун жыйып, басмадан чыгъаргъан.

Тарихи илмуланы идея ругъда тарбия лавну тармагъында уллу агъамияты бар ны да ол англай болгъан. «Халкъ яратыв чулукълары, тарихи агъвалатлар булан Дагъыстанлылана яшаву бай, – деп яз гъан Абусупиян. – Амма алимлер оъзлени аслулары кимлер болгъан экенин билсин учун ва олардан таба оыз халкъын ва элин сюйме уйренсин учун шоланы жыйып, китаплар этип чыгъарма тарыкъ».

Ана тиллени оъсдюрювню масъалала рын Акаев бир тюгюл кёп керенлер гё терген. Ругъанилени дюнья яшавдагы маънаны тар гёздөн гёргеген бир тайпала ры янгыз араб тил-

де яз макъалаларынг ны, асарларынгны, къумукъ тилде язып къоймай, – деп къаныгъа бол гъан огъар.

1925-нчи йыл оъзюню тувма ва яшав ёлу гъакъда яз гъан маълуматларында (автобиография) Абусупиян Акаев булагай эс герген: «Олар ана тилинде шиъру ва оъзге асарлар язагъ-анлыкъ ва шоланы басма дан чыгъарагъанлыкъ уллу гюнағ деп гысаллайлар». Ислам мердешлер этеген таъсирни гысаллап гъа алып Акаев ана тил деги адабиятны юрютмеге, оъсдюрмеге дин гери урмайгъангъа оланы мюкюр эт меге къарагъан.

А. Акаев Дагыстанда китап чыгъ арыв ишни сиптечиси ва актив гъара катчыларыны бириси болгъан. Бу ишде салынгъан чатакъ – о да тар къаравла ры булангъы бир тайпа ругъанилер та биат илмуланы китапларын чыгъармакъ халкъ яшавундагы дин къанунларын кюрчюсүн хозгъавгъа бакъдырылгъан иш деп гысаллайткан.

А. Акаевни ва М. Мавраевни баш му рады – Да гыстанда басмахана ачмакъ, кёп санавда китаплар чыгъарагъан күй ню этмек. Оъзюню автобиографиясын да Абусупиян апенди: «Мирза Мавраев яхшы мадары булангъы адам, – деп эсгө ре. – Шону гёз алгъа тутуп, мен Дагыстанда басмахана ачмакъны огъар таклиф этген эдим. О мени таклифими якълады ва басма хана ачмакъ учун къаныгъывлу күйде айланды».

Абусупиян Акаев агълюсю де булан Тёбен Къазанышда эки къабат уйиде яшагъан. Шонда 8 уй бол гъан. З уйиню ичи къольязывлар ва басмадан чыкъгъан китаплар булан толгъан болгъан. Дагыстанлы арап алимлер шагъатлы-

къ этеген күйде, А. Акаевни китапханасы Дагъы станда лап уллу китапхана болгъан. Йи гирманчы йылланы экинчи яртысында гъукму сюреген тоталитар режим ислам маданиятны ожакъларына (мактаплагъа, мадрасалагъа, межитлеге) ва шолар бу лан иш тутгъанлагъа ачыкъдан ачыкъ къысас берме башлагъанда, тезги интеллигенци яны гъалы бузукълашгъан. Ругь хазнаны тамурлары тартылгъан. Къысас беривчю атеизмни якъчылары ругъани тайпагъа рагымусуз янашма башлагъан. 1928-нчи йыл динчилерден 800-ден де артыкъ адам Сибирге сюргюн этилген, 1929-нчу йылны ахырында оланы арасында озынене 57 йыл болагъан Абусупиян Акаев де болгъан.

Туснакъ къамавну авур шартларын да Абусупиян тарихни тюз къарапы уыст гележегине умутун уъзмеген. Ахыры бир гюн герти ялгъанны йыгъажагъына ол инана болгъан. Шо лагерде Абусупиян булан урмалы Абдурагъман да болгъан. Ол хабарлайгъан күйде Абусу пиян тарчыкъ гъа ва пакъырлыкъгъа тарыгъан туснакъ есирлени гъар бир якъдан ругъун гётер ме къарай бол гъан. Оланы сувукъ тийип авруйгъанларына, санларын уышютген лерине эмлер де эте болгъан. Уйге бакъ гъан сагынчы артып, пашманлыкъгъа тарыгъанда, ол озынену туснакъдагы ёл дашларына шиърулар, Къуръандан кали малар охуй болгъан ва дастанлардан гесе клени арив мукъамы булан охуп да йибере болгъан. Огъар мундагы туснакъ къара вул багъывчулары «...кавказлы халкъны арасындан чыкъгъан гъайран пагъму»— дей болгъанлар. Бу асил ги-

шиге шулай къагърулу гъукму гесилгени тюз тюгюл деп айта болгъан гъатта олар да. Оъзюне 59 йыл болагъанда Абусупиян къагърулу Сибирни дангылларында гечинген. Ону оълюмю – ону даймлик эсделигини жанлы тамуру, давамы болуп къалгъан.

Ону оългенин гёргенлер де ёкъ деп айта. Айыпсыз такъ-сырлангъан Абусупи янны къабуру не ерде экени буссагъатда да белгили тюгюл.

Насипге, 20-30-нчу йылларда къоя бызмы деп белсенип айлангъан бир тай па башсыз гъакимпавлар нечакъы къаст лар этсе де, бизин ата-бабаларыбызын ругъ варислигин, хазнасын толу күйде дагъытмагъа бажармагъан. Абусупи ян Акаев яратгъан асарланы хыйлыла ры насипге оланы къаснакъ къоллары на тюшмеген. Ону кёп-кёп китаплары Санкт-Петербургну, Каирни, Бакуню Бахчасарайны, Симферопольну, Мо скваны, Къазанны, Истамбулну китап хазналарында сакълангъан. 1960-нchy йыл Абусупиянны туснакъыгъа салмагъа чакъы бир айыбы да болмагъан деп аян этилди. Амма 1990-нchy йыл болмай ту руп, ону аты эркин күйде арагъа чыкъмай турду. Муна, шо йыл Дагъыстанда биринчилей болуп ону 120 йыллыгъы эркин күйде байрам этилди. Оърде эс герилген 1990-нchy йыл, А. Акаевни 120 йыллыкъ юбилейини алдында, «Тенглик» деген къумукъ халкъ гъаракатыны Тёбен Къазанышдагъы ерли комитетини сипте си булан, Буйнакскидеги 2 номерли бас маханада Абусупиян апендини гъакъын да инг башлап «Сёнмейген юлдуз» деген китапча

чыгъарылды. Шо китапча Анвар Гъамитовну, Абдурагъман Аседлеровну, Абдулла Залимхановну ва башгъа ёлдаш ланы къасты булан чыкъды.

Энни Дагъыстанлы алимлер-адабият чылар, маданиятчылар ва философлар А. Акаевни гъакъында кёп арив, къужурлу макъалалар ва маълуматлар язгъан-лар. Абусупиян апендини асарлары айтыл гъан тюрколог А. Н. Кононовну да терге вион тартгъан. Гъасан Оразаевни къасты булан Абусупиянны «Пайхамарны ёлу бу лан» деген эки айры китабы (Дагъыстан китап басма-ханасы. Магъачкъала, 1992-нчи йыл (1-нчи китап), 1997-нчи йыл (2-нчи китап) чыкъды. Шолар биревлеге тюшүп, биревлелеге тюшмей къалды.

Гъали бу янгы китапны автору Магъам матшапи Минатуллаевни гъакъында бир эки сёз айтма герекдир деп ойлайман. Ол – тёбенкъазанышлы, ата юртунда орта билим алгъан сонг, Дагъыстан пачалыкъ университетни тыш тиллер уйренеген факультетин битдирген. Узакъ йылланы боюнда педагогика ишде ишлеп турагъан овр категориялы муаллим. Хыйлы йылдар завуч болуп да чалышгъан. Оъзюню аслу муаллимлик ишин кюте туруп, сонг да школаны профсоюз комитетини председатели, юрт советни депутаты ва олай башгъа оъзюгер тапшуруулгъан жамият ишлени юрюте туруп, ол яратывчулукъ иш булан машгъул болмагъа да заман тап гъан. Ол язгъан асарлар 1960-нchy йыллар дан берли «Коммунизмни шавласы» (гъали «Халкъны сеси») деген район газетде, «Ленин ёлу» (гъали «Ёлдаш») деген республика газетде, олай да

«Дослукъ» (гъали «Тангчолпан») ва «Къарчыгъа» деген республика журналларда печать этилине.

М. Минатуллаев – шаир: сатирик, ма салчы (басно писец). Ол ватандаш лириканы уьстюнде де шайлы чалыша. Сонгда, йымышакъ кюлкюлю (юмор) ва яшав дагъы кемчиликленни танкъыт (критика) этеген кёп хабарланы автору да дюр. Ону хыйлы асарлары «Абатлар» (Дагучпедгиз, Магъачъала 1976 й.), «Яшыл отdagъы чыкълар» (Дагъыстан китап басмакханасы, Магъачъала 1981 й.), орус тилде чыкъ гъан «Потехе час» (Ма гъачъала 1992 й.) деген жыйым китаплагъа ва олайда яш лар учунгъу адабиятны антологиясы «Къарчыгъагъа» (Магъачъала 1990 й.), къумукъ поэзияны антологиясы «Тангчолпангъа» (Магъачъала 1994 й.), къу мукъ прозаны антологиясы «Тангчолпан гъа» (Магъачъала 1995 й.) гирген.

Шаир Магъамматшапи Минатулла евни айрыча чыкъыган масалларыны жыйымы «Бёрю ва Къозу» (Дагучпедгиз, Магъачъала 1988 й.), шиъруланы ва ма салланы жыйымы «Гёнгюревлер» (Дагъыстан китап басмакханасы, Магъачъала 1997 й.), «Балкыйгъан юлдузубуз» (РАНни Дагъыстан илму центрыны басмагъа насы, Магъачъала 1977 й.), «Деврюкген девюрлер» (Дагъыстан китап басмакханасы, Махачъала 2010 й.) деген китаплары къумукъ поэзиягъа яхши къошумлукъ этди. Ону шиърулары орус тилде «Дагестанская правда», газетде «Со ветский Дагестан» (гъали «Дагестан») деген республика журналда да чыгъарылгъан.

Шу янгы китапны авторуну гъакъ ындагъы сёзюмню та-

мамлай туруп, мен шулай айтма сюемен: Абусупиан апенди ни ата юрту Тёбен Къазанышда тувгъан, оысген Магъамматшапи Минатуллаев гиччи заманындан берли ата-анасындан, къазанышлы къартлардан ону гъакъында халкъны арасында юрюлеген арив эсде ликлени кёп эшите болгъан. А. Акаевни гъакъылыны теренлиги, билимини ва ан главуну даражасы, айтывлагъа айланып къалгъан ойчан пикрулары, юрги ни гюз гюдей тазалыгъы, къылыгъыны асиллиги, эпизиз маъналы жаваплары ону гъайран лагъа къалдыра болгъан. Алимни гъакъ ындагъы эс деликлени эсде сакъламагъа, эшитменгелеге оланы балын чыгъарып хабарламагъа эпизиз кепине геле болгъан.

Ол ахырда эс табып, 1980-нчи йыллар дан тутуп, Абусупиан апендини гъакъында эшитген эсделиклерин тизип-онгарып печаттъа берме башлагъан. Оланы бирлери «Халкъны сеси», «Ёлдаш» газет лерде, башгъалары «Тангчолпан» журналда чыгъарылгъан. Бу китапгъа гъали болгъунча бир ерде де печать этилмеген дагъы да эсделиклер гирген.

Сёзюмню тамамлай туруп, Абусупи ян апендини гъакъын-дагъы зсделиклер охувчу яшлагъа, яшёрюмлелеге, гъатта эслилеке-уллулагъа да арив къылыкълы болмагъа кёмек этежегине шеклик эт меймен. Демек, анадаш халкъын, бютюн Дағыстынны ва Темиркъазыкъ Кавказны халкъларын оырлю-клеге е тищдирмеге жан талашып зорба загъмат тёкген Абусупиан Акаевни абурлу яшавун гёз алдыбызда сакъламагъа ва ону ярыкъ, нюрлю келпе тин уылгю этип, гележек наслу-

ларыбызын да элин къайнар күйде сюеген, халкъына пайда, насип, уллу оырлюклер гелтиреген ругъда тарбияламагъа ге-рекбиз.

Шу китапны охугъанлардан бек ти лейбиз, гёзлейбиз ва умут этебиз, эгер А. Акаевни шунда гирмеген эсделиkle рин билегенлер бар буса, ювукъ-арада яшайгъанлар авурсынмай гелип, йы ракъда турагъанлар буса кагъыз булан англатар деп. Оъзю тизип бажарагъанлар «Ёлдаш» газетге яда «Танг-чолпан» жур налгъя йиберип, печатдан чыгъарса да ярамай тюгюл, демек, арив болур.

Авторну адреси: РД, Буйнакский район, с. Ниж нее Казанище, ул. У. Буйнакско го, 58. Минатуллаеву Магомедшапи Акае вичу. Индекс: 368205.

Оърдеги тилевюбюзню Сиз къабул этип, эринмей къолу-гъуздан гелегенни этсегиз, бизин халкъ учун Сизин яныгъ ыздан болагъан бек агъамиятлы къул лукъдур! Шу пайдалы ишде Сизге де, биз ге де Аллагъ гюч ва Савлукъ булан гьюнер берсин! Аллагъума амин!

Тарихи илмуланы кандидаты.

Зарипат Салагъбекова

Аман туругъуз

Яш заманындан берли Абусупиян апен дини гъакъында кёп эшите бола эдим. Ону аты бизин агълюде де чакъда-чакъда Абу супиян апенди олай айтгъан, булай айт гъан деп уллу гюромет булан эсгериле эди.

Анабыз Абусупиян апендини гъакъ ында бир-нече керенлер хабарлагъан эс делик, ол магъа бугюн айтгъанда йимик эсимде къалгъан: Анабыз да ва булкъагъа кёмекге гел ген он-он бешге ювукъ къатын-къызы зин ерде (шагъаргъа бара-гъан ёлда «Орта кёпюрнүү» къырыйында, ёл ягъада) гъа биждайгъа каза уруп тура болгъанлар. (Бизинкилер колхозгъа гирип битмеген заман болгъан). Буланы лап ёлну ягъа сында каза уруп турагъаны:

– Вуя, Абусупиян агъавну тутуп, юрт дан алып геле тура, – деп бирден къы чырып, гъуя салып йиберген. Шонда булкъада ишлеп турагъан къатын-къызы къоркъуп, сесгенип гетгенлер.

Шо гюн буланы арасында анабызыны апсуунуна анасы, булкъадагыланы лап эслиси, Хадижат бажив де болгъан. Ол Абусупиян апендилени хоншусунда, жу мамежитге тийип турагъан уйлерде, Шихшейд деген эри булан яшай болгъан. Хадижат бажив эсер-месер болуп, алгъа сап ёлгъа багъып чапгъан. Ону арты булан къалгъанлар да тербенген.

Абусупиян апенди ювукъ болуп гелеген де, Хадижат ба-

жив ону алдына багып барып, бек языкъсыныв тавуш булан тарлана ва йыламсырай туруп булагъан:

— Абусупиян! Аявлум! Булар недей сагъа? Булагъа не эт-генсен?! Сени не гю нагынг бар, тутуп алдына да салып ба рардай?! Там тешип уй урлагъанмысан?! Ат, оюгюз урлагъанмысан?! Адам оыл тюргенмисен?! Халкъын яхшылыкъ эт сенг тюгюл, гёре-бите туруп, хомурсъа бар ерге аягынгы басагъан тюгюлсен! Артынгдан улуй къалгъан яшларынга не тейим, олагъа ана да, ата да болуп къал гъан амалсыз-талай-сыз Хадижатгъа не тейим, не амал этейим!

Абусупиян апенди:

— Йылама, Хадижат! Йылама! Адамны башына не гюн де гелип къала экен. Аллагъдан гелген къадаргъа чыдамаса ярамай! Ассилик этме ярамас! Юрекге сабурлукъ салма тарыкъ! – дей Хадижат баживге.

— Аллагъ көмек этсин! Аллагъ сени шу Шурадан (гъилиги Буйнакск) арекге чыгъ армай къайтарсын!

— Аллагъ бизге рыцкъыны къайда бу юргъан дагъы, бир оъзю Аллагъ билсе тюгюл, бизге къарангы. Сав болугъуз! Эсен-аман туругъуз! Гёрюшгүнчө гече гиз-гюнүгюз яхши болсун! – дей Абусу пиян апенди артгъа башын бургъан гъал да, аста алгъа абатларын ала туруп.

Йылавун токътатып болмайгъан Ха дижат бажив:

— Яхши ёл, Абусупиян! Яхши ёл! Ал лагъын аманат бол! Къайда болсанг да Жабрайыл малайикни къанат тюбюнде болгъур! – дей артындан бир бошамай, гёзьяшларын явлугъ-

уну буччагъы булан сибире туруп.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочтите эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.